

W Wielkiej Sieni pałacu wilanowskiego zaszły największe zmiany wśród pomieszczeń w korpusie głównym budowli w stosunku do stanu z lat 90. XVII stulecia, kiedy to Jan III Sobieski kończył realizację programu ideowo-symbolicznego o zwartym i czytelnym przesłaniu dla całego założenia architektonicznego.

Wieloletnie badania źródłowe i porównawcze przyczyniły się do poznania charakteru i programu artystyczno-treściowego centralnego pomieszczenia pałacu¹, którego wymowa ideowa ściśle związana została z symboliką fasady od strony dziedzińca². Wiadomo, że głównym motywem kompozycyjnym westybulu miał być zrealizowany w kamieniu pomnik konny Jana III. Za życia króla ustawiono tam jedynie stiukowe *modello*, a po jego śmierci porzucono w Szydłowcu prace nad obrabianiem odkutego w zarysie bloku kamiennego, który wykończony został dopiero przez François Pincka prawie wiek później³. Koncepcyjne *modello* grupy pomnikowej umieszczono tymczasowo w Wielkiej Sieni, ale na docelowym już postumencie. Posąg króla stanął wśród malowideł ściennych *al fresco* przedstawiających zwycięskie bitwy Aleksandra Wielkiego pędzla Martina Altomontego goi pod plafonem z alegorią *Dnia i Nocy* oraz postacią Apollina, odmalowanym przez Jerzego Eleutera Szymonowicza Siemiginowskiego. Wygląd Wielkiej Sieni uległ jednak zasadniczej zmianie już ok. roku 1730⁴.

O POTRZEBIE PRZEPROWADZENIA BADAŃ ARCHEOLOGICZNO-ARCHITEKTONICZNYCH W WESTYBULU I GABINECIE HOLENDERSKIM PAŁACU WILANOWSKIEGO

Maciej Dariusz Kossowski

- 1 Zob. m.in.: W. Fijałkowski, *Rezydencja Jana III w Wilanowie w świetle materiałów z czasów saskich*, „Biuletyn Historii Sztuki” 1967, t. XXIX, nr 3, s. 359–361; *idem*, *Wnętrza pałacu w Wilanowie*, Warszawa 1986, s. 14–20; *idem*, *Królewski Wilanów*, Warszawa 1997, s. 62–67.
- 2 W. Fijałkowski, *Rezydencja Jana III...*, s. 369–376; ostatnio: M. Karpowicz, *Co nam mają do powiedzenia fasady Wilanowa*, Warszawa 2011, s. 8–42.
- 3 J. Kołaczkowski, *Pamiętki po Janie Sobieskim*, Lwów 1883, s. 22.
- 4 W. Fijałkowski, *Rezydencja Jana III...*, s. 360.

il. 95 Wielka Sień – hipotetyczny wygląd ściany wschodniej westybulu wg rekonstrukcji Wojciecha Fijałkowskiego w opracowaniu graficznym Klaudiusza Ostrowskiego; Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie

- 5 Rzut przyziemia pałacu z ok. 1710 r. w Archiwum Państwowym w Dreźnie, wielokrotnie publikowany, zob. m.in. J. Cydzik, W. Fijałkowski, *Wilanów*, Warszawa 1975, s. 13, il. 7.
- 6 Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Radziwiłłowskie, dz. II, ks. 60: *Manuskrypt ręką własną Xiędza Pawła Sapiehy Opata Paradyskiego potym Biskupa Zmuydzkiego zmarłego 1715* [spisany], s. 125–126. Cytowany uprzednio przez W. Fijałkowskiego, *Rezydencja Jana III...*, s. 360, ze wskazaniem na kartę 180 księgi, co odnosiło się do ówczesnej paginacji, gdyż brulion liczy 168 kart (wraz z niezapisanymi).
- 7 List A. Locciego do Jana III z 15 lipca 1694 r. przytacza w całości Juliusz Starzyński, [w:] *Wilanów. Dzieje budowy pałacu za Jana III*, Warszawa 1933, s. 90.
- 8 W. Fijałkowski, *Jan III Sobieski's Villa Nova and its Artistic Programme*, [w:] *The Baroque Villa, Suburban and Country Residences c. 1600–1800*, red. B. Arciszewska, Wilanów 2009, s. 115, il. 12.
- 9 Być może były przewiązane na wysokości belkowania ze ścianą.
- 10 W. Fijałkowski, *Vademecum Wilanowa*, Warszawa 2011, s. 209.

Z pierwotnego wystroju do czasów współczesnych właściwie nic nie pozostało, z wyjątkiem fasety z rzeźbionymi personifikacjami czterech żywiołów i tyłuż wiatrów w narożach.

Odtworzenie wcześniejszego wyglądu było utrudnione z uwagi na skromne materiały źródłowe, wśród których najważniejszy wydaje się rzut przyziemia pałacu wykonany przez Johanna Christopa von Naumanna, uchodzący za pomiar inwentaryzacyjny z ok. roku 1710⁵. Cenną relacją jest opis pomieszczenia wykonany przez o. Bernarda, opata klasztoru w Paradyżu (ks. Pawła Franciszka Sapiehę) z 12 lipca 1694⁶. Uzupełnia ją list Augustyna Locciego do króla sporządzony trzy dni później⁷.

Na podstawie tych źródeł hipotetyczny wygląd ściany wschodniej westybulu zrekonstruował w 2009 r. Wojciech Fijałkowski w opracowaniu graficznym Klaudiusza Ostrowskiego⁸. [il. 95](#) Ogólny obraz przestrzenny tej rekonstrukcji zdawał się nie nasuwać obaw co do jej poprawności. Wynika z niego, że ściana oddzielająca westybul od Gabinetu Holenderskiego nawiązuje do antycznego łuku triumfalnego trójtraktowego, z tą różnicą, iż przejścia utraciły funkcję komunikacyjną. W wilanowskiej wersji przejście środkowe antycznego łuku uzyskało formę wysmukłej arkady zaakcentowanej w pełnej ścianie. Przed nią stanął prawym bokiem, na wysokim postumencie, pomnik konny Jana III. Sięgające połowy wysokości arkady przejścia boczne zostały zamknięte ozdobnymi kratami. Między nimi wznoszą się cztery marmurowe kolumny ustawione na piedestałach i zwieńczone kapitelami korynckimi, na których spoczywa belkowanie pozbawione dekoracyjnego fryzu, a na nim opiera się faseta. Nad bocznymi przejściami rekonstruktorzy umieścili reliefy wpisane w pole kwadratu, zapożyczone z płycin zdobiących przypory bramy wilanowskiej, powyżej gzymsowe listwy i kwietne festony. Do ozdobienia postumentu grupy pomnikowej wybrano jedną z płycin reliefowych z attyki pałacu od strony frontowej. Dostrzegalną nieścisłością tej rekonstrukcji jest układ kopyt konia wysuniętych przed kolumnę, co stanowi rozbieżność między płaszczyzną wertykalną grupy pomnikowej a także płaszczyzną ustawienia postumentu.

Podczas przeprowadzonych niedawno prac renowacyjnych w Gabinetcie Holenderskim dokonano odsłonięcia pierwotnych elementów wystroju architektonicznego w ścianie zachodniej tego pomieszczenia. Po obu stronach współcześnie istniejącego przejścia między Gabinetem a Wielką Sienią odkryto dwa kapitele z fragmentem trzonu kolumny, [il. 96](#) a ponadto z prawej strony jej bazę. [il. 97](#) Owe kolumny zostały wykonane w porządku tokańskim. Na początku XVIII w., w związku ze zmianą metrażu obu pomieszczeń kosztem westybulu, straciły rację bytu jako wolno stojący element⁹ i zostały obmurowane nową ścianą.

Dokonane odkrycia wymusiły rewizję powyższej rekonstrukcji. W 2011 r. Fijałkowski przedstawił uaktualnioną wersję hipotetycznego wyglądu ściany wschodniej westybulu. Określił tę ścianę jako łuk triumfalny *alla serliana*, nawiązujący do licznych sztychów bram triumfalnych mających w środkowych arkadach konne wizerunki królów i hetmanów¹⁰. Niestety, zamieszczony szkic rysunkowy przedstawia jedynie widok frontalny i choć dodany został plan przyziemia, to bez przekroju poprzecznego trudno zorientować się

il. 96 Wielka Sień – kapitele z fragmentami trzonów kolumn odkryte podczas prac konserwatorskich w 2010 roku (a i b); Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie, fot. Wojciech Holnicki

il. 97 Wielka Sień – baza kolumny odkryta między Gabinetem a Wielką Sienią podczas prac konserwatorskich w 2010 roku; Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie, fot. Wojciech Holnicki

w konstrukcji budowli. Nie można wywnioskować, na czym oparty jest fryz i faseta: czy na serlianie, czy też na oddalonej od niej o ok. 150 cm ścianie z dwoma okratowanymi otworami komunikacyjnymi? Niezmienny w obu rekonstrukcjach jest pomnik konny króla. Ustawiony bokiem, został teraz cofnięty w głąb ściany, więc przednie nogi rumaka nie wychodzą już przed kolumnę. Rzeźbę tę poprzedza kolumnada o kapitelach toskańskich pozbawiona piedestałów. Na kolumnach z obu stron spoczywa belkowanie, a na nim centralnie opiera się łuk arkady, zwieńczony zwornikiem. *Serliana* ta zamyka przestrzeń ponad pomnikiem konnym. Nad przejściami bocznymi pozostały te same płyciny reliefowe co poprzednio. Pole powyżej belkowania pozostało puste. Usunięto listwy i girlandy z wcześniejszej rekonstrukcji. Część podsufitową wypełnia faseta według aktualnego stanu zachowania, uzupełniona o motyw floralny w obu archiwoltach. W ostatecznym odtworzeniu wyglądu westybulu z lat 90. XVII w., choć dziś znacznie bliższemu prawdy, pozostaje nadal wiele niejasności.

- 11 Por. W. Fijałkowski, *Rezydencja Jana III...*, s. 360.
- 12 Muzeum w Wilanowie, Ośrodek Dokumentacji Naukowej, nr inw. 154: *Projekt posadzki marmurowej w Wielkiej Sieni 1959 r.*; płytki mają wymiary 52,5 x 52,5 x 4 cm i zostały ułożone bez fug.
- 13 Zob. J. Cydzik, W. Fijałkowski, *op. cit.*, s. 16.
- 14 *Ibidem*, s. 15, il. 10: *Projekt przebudowy palacu z widokiem elewacji frontowej z Archiwum Państwowego w Dreźnie.*

Do rozpoznania pierwotnej koncepcji architektoniczno-ideowej wnętrza konieczne wydaje się przeprowadzenie badań archeologiczno-architektonicznych na styku Wielkiej Sieni i Gabinetu Holenderskiego. Chodzi o potwierdzenie zgodności planu Neumanna z ok. 1710 r. ze stanem faktycznym i stanem go poprzedzającym. Plan ten uwidacznia powiązanie istniejących ścian z podłożem przyziemia, a nie z pierwotną koroną fundamentową. Nasuwa się więc pytanie, czy rzeczywiście, jak wynika z planu, kolumny za czasów Jana III znajdowały się 150 cm przed ścianą¹¹, czy też zostały odsunięte później? Jak usytuowany był cokół pod pomnik konny? Czy istotnie stał dłuższym bokiem prostopadle do centralnej osi architektonicznej, czy też ustawiony był wzdłuż niej? Gdyby potwierdziła się druga ewentualność, znaczyłoby to, że pomnik ustawiony był przodem do widza stojącego w progu wejścia. Byłby wówczas widoczny z trzech stron – czołowej i obu bocznych. Fakt nierównomiernego opracowania dwóch stron stiukowego *modello* grupy pomnikowej nie przekonuje na rzecz opowiedzenia się za ekspozycją boczną rzeźby, prawostronnie frontalną. Przeciwnie zaś ułożenie postaci Turków przemawia za ustawieniem grupy przodem do widza.

Odkrytki podpodłogowe mogłyby potwierdzić, czy ściana wschodnia westybulu rzeczywiście była łukiem triumfalnym odwzorowanym z antycznego łuku rzymskiego. Być może uwidoczniłyby się struktury, z których dałoby się wyczytać, na jakim etapie budowy (rozbudowy) wykonano kominek w tej ścianie od strony Gabinetu. Większych rezultatów z eksploracji fundamentowej można spodziewać się w Gabinecie Holenderskim, pierwotnie bowiem stała tam ściana z dwoma przejściami bocznymi, oddzielająca to mniejsze wówczas pomieszczenie od westybulu. Powyższe pytanie dotyczące kolumn – czy zostały przesunięte, czy też pozostały na swoim miejscu – jest zasadnicze dla uzyskania odpowiedzi potwierdzającej pierwotną bądź wtórną lokalizację fasety. Umocni ono twierdzenie o jej oryginalnym położeniu z czasów Jana III albo wymusi rewizję jej pierwotnego, XVII-wiecznego usytuowania. Przyznać należy, że mocną stroną przemawiającą za serlianą jest dość odległe ustawienie kolumn od ściany, wynikające z planu Neumanna, gdyż taka wolno stojąca konstrukcja mogła okazać się mało atrakcyjna w następnym stuleciu, dlatego została usunięta – zamurowana w XVIII-wiecznej ścianie. Łuk triumfalny z bliżej ustawionymi kolumnami, jako element klasyczny, byłby bardziej uniwersalny na przestrzeni dziejów. Odkrywka o szerokości ok. 2 do 3 m wzdłuż ściany zachodniej Gabinetu nie powinna sprawiać kłopotu, gdyż w tym pomieszczeniu położony jest parkiet. Ingerencja w westybulu ograniczałaby się do bezpośredniej bliskości ściany wschodniej, wzdłuż której warto zdjąć kamienną posadzkę w pasie szerokości ok. 0,5 m. Posadzka ta jest współczesna, została położona w roku 1959¹².

Wiadomo, że August II pragnął objąć w posiadanie wilanowską rezydencję i przebudować ją, powiększając dla swoich potrzeb. Opracowane przez Naumanna ok. 1710 r. projekty tej przebudowy przewidywały m.in. wprowadzenie znacznych zmian w korpusie głównym pałacu¹³. Ściana wschodnia westybulu miała ulec wyburzeniu, aby Wielka Sień wraz z Gabinetem Holenderskim stały się jednym pomieszczeniem, o czym świadczy kolejna z plansz Naumanna¹⁴.

Pomysły Augusta II o generalnej przebudowie rezydencji szczęśliwie nie zostały zrealizowane, zarówno bowiem Sobiescy, jak i Elżbieta Helena Sieniawska (1669–1729) odrzucili oferty zbycia królowi nieruchomości, a Maria Zofia z Sieniawskich Denhoffowa (1698–1771), oddając Sasowi pałac w dożywocie, zobowiązała go w parafowanej umowie do zachowania istniejących murów i konserwacji budynku. Pierwotny wystrój Wielkiej Sieni uległ jednak dekompozycji. Posąg konny Jana III został przeniesiony do wieży południowej. Plafon Siemiginowskiego zaginął i jedyną jego częścią są rzeźby pozostałe na fasacie. Całą ścianę z otworami pseudokomunikacyjnymi wyburzono i odtworzono z przesunięciem i zmianą traktów, a malowidła Altomontego pokryto neoklasycystyczną dekoracją imitującą marmur. Być może znajdują się pod nią jeszcze w dobrym stanie?

Mając na celu wizualną restytucję programu ideowego pałacu i jego otoczenia, słuszne wydaje się przywrócenie, zwłaszcza ścianie wschodniej westybulu, wyglądu z ostatnich lat życia Jana III¹⁵ i ustawienia tu pomnika konnego, lecz nie *modello* z wieży południowej, a odtworzonego w kamieniu na podstawie stiukowego wzoru, z koniecznymi poprawkami błędnej rekonstrukcji XVIII-wiecznej i elementami, które utracił, tj. orężem w rękach tratowanych Turków¹⁶.

15 W założeniach konserwatorskich z lat 80. XX w. odnoszących się do Wielkiej Sieni zdecydowano pozostawić kompozycję z końca XVIII i 1. połowy XIX w., co na ówczesny stan badań i możliwości ekonomiczne było decyzją słuszną; por. J. Cydzik, W. Fijałkowski, *Wilanów: dzieje architektura konserwacja*, Warszawa 1989, s. 59.

16 W obu dłoniach pokonanych przeciwników pierwotnie znajdowała się broń sieczna, o czym świadczą zachowane pozostałości metalowych bolców, służące do wzmocnienia stabilności tych elementów. Ponadto postać z prawej strony (heraldycznej) zasłaniała się najpewniej tarczą przed kopytami konia, co z kolei potwierdza ówczesna ikonografia przywołująca liczne wyobrażenia analogicznych przedstawień antycznych.